

Demeanssa birra

Eanaš boares olbmot ožžot demeanssa, ja riska oažžut demeanssa lassána dađistaga go boarásmuvvá. Vaikko demeansa háreve šaddá ovdal penšuvdnaagi, de sáhttet maddái nuorat olbmot vuollil 65 jagi oažžut demeanssa.

Demeansa lea mánggaid iešguđet dávdadaid oktasašnamahus. Go lea demeansa, de leat nuppastuvvat vuoigŋašiin. Vuoigŋašseallaid oktavuohta billašuvvá ja vuoigŋašseallat jápmet. Demeansa dábálaččat ovdána veahážiid mielde mánggaid jagiid badjel. Leat stuorra erohusat olbmot olbmui man jođanit ja mo dávda ovdána.

Demeanssa vuosttaš dovdomearkkat

Muitu

Demeanssa dábáleamos symptoma lea ahte muitu hedjona. Šaddá losit muitit dan mii dáhphuvai moatti tiimma dassái dahje moatti beaivvi áigi dassái. Olusat sáhttet almmatge muitit áššiid mat dáhphuvve mánga jagi dassái.

Orienteren

Sáhtta leat váttis áđdet áiggi ja diehtit gos olmmoš lea.

Giella

Demeansabuohccit eai álo oaččo ovdan dan maid háliidit dadjat. Olmmoš sáhtta rahčat áđdet sániid ja dan maid earát dadjet.

Beaivválaš barggut

Demeansabuohcci ja oapmahaččat fuomášit ahte leat váddasat bargat beaivválaš bargguid nugo giedahallat ruđa, bassaladdat ja málestit. Sáhttet čuožžilit váralaš dilálašvuođat, ovdamearkka dihtii go lea sáhka sihkkarvuođas ruovttus ja biilavuodjimis.

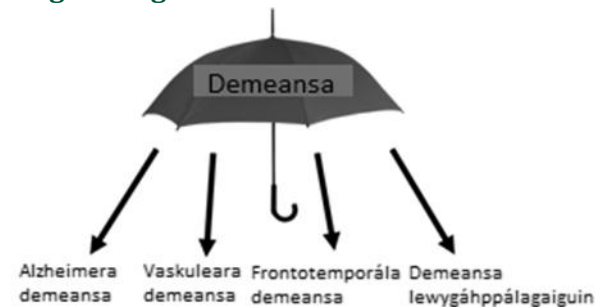
Láhttenvuohki

Láhttenvuohki ja luondu sáhtta rievdat ja sáhttet čuožžilit váttis dilálašvuođat eahpekritihkalaš láhttema geažil.

Oktavuohta ja ovtastallan

Rievdadusat sáhttet váikkuhit gulahallamii ja ovtastallamii. Demeansabuohcci perspektiiva ja áddejupmi rievda dávdad áigge ja dat ovdána iešguđet láhkai iešguđet demeansadávdain.

Iešguđetlágan demeanssat

Alzheimerera demeansa lea dábáleamos demeansadávda, ja dat ovdána dávjimusat njozet mánggaid jagiid badjel. Erenoamážit billašuvvet oasit mat leat dehálaččat muitui, árrat.

Vaskuleara demeanssa sivvan leat hehttehusat varrajohtimis vuoigŋamaččaide dávjimusat varrabunci dahje vuoigŋašvardima geažil. Demeansasympomat rievddadit das man stuorrát vahárat leat ja gos vuoigŋamaččain dat leat.

Frontotemporála demeanssa sivvan leat vahárat vuoigŋamaččaid ovdaosiin, ja daid dovdomearkkat leat rievdadusat láhttenvuogis ja luondus. Muitu gal sáhtta leat oalle buorre. Dát lea dábáleamos demeansa olbmui geat leat vuollil 50 jagi.

Demeansa lewygáhppálagaiguin šaddá go vuoigŋašgarra ja čiekŋalat oasit vuoigŋamaččain vaháguvvet. Muitinváttisvuođaid lassin leat dánlágan demeanssa dovdomearkkat neahkameahtumiid oaidnin, gozuidvuohta rievddada ja oadđindábit muosehuhttojuvvojit. Dasa lassin sáhttet čuožžilit rumašlaš symptomat nugo stiiivvisvuohta ja hilljánvuohta.

Leat maddái olu eará dilit mat sáhttet addit demeansalágan symptomaid, nu ahte vuđolaš guorahallan lea dehálaš ovdalgo doavttir bidjá pasientii demeansadiagnosa.

Eai gávdno dálkasat mat sáhttet dálkkodit demeanssa, muhto gávdnojit dálkasat mat muhtumiidda sáhttet maŋidit symptomaovdaneami ja buoridit olbmot muhtun áigodahkii. Heivehuvvon biras, lihadeapmi ja eará jierpmálaš doaimmat leat dehálaččat vai olmmoš sáhtta doaimmat buoremus lági mielde árgabeaivvis.

Doavttiriskadeapmi ja guorahallan

Lea dehálaš doavttiriskademiin go balaha demeanssa. Diagnosabidjan lea dehálaš danne go:

- Olmmoš sáhtta gávdnat vejolaš eará sivaidda muittohuvvamii, nugo deprešuvdna, šattolmasat, infekšuvnnat ja dálkasiid liigeváikkukhusat, maid sáhtta dálkkodit.
- Muhtun demeansasymptomaid sáhtta dálkkodit, nugo hallusinašuvnnat, balu ja depressiiva symptomat.
- Muhtun dálkasat sáhttet leat áigeguovdilastat geahpedit muhtun demeansasymptomaid dahje eastadit ođđa vuoigatvuođačaskkástagaidda.
- Šaddá álkut addit rievttis dieđuid demeansabuhcciide ja sin oapmahaččaide.
- Demeansabuohccit ja sin oapmahaččat besset vissásit diehtit jus balahit demeanssa, ja dat sáhtta álkidahttit beaivválaš eallima plánema.
- Šaddá álkut lagaš birrasii áddet dili, vai demeansabuohcci ja oapmahaččat sáhttet oažžut doarjaga bearrašis ja fierpmádagas ja heivehuvvon dearvvašvuođa- ja fuollabálvalusaid.

Dearvvašvuođadirektoráhtta lea ráhkadan nátionála fágalaš njuolggadusaid demeanssa birra. Doppe ávžžuhuvvo earret eará ahte gielda berre ásahtit ortnegiid vai sihkkarastá demeansabuhcciid guorahallama ja čuovvoleami, ja vai oapmahaččaide fállujuvvo čuovvoleapmi.

Váldonjuolggadussan ávžžuhuvvo ahte pasieantta fástadoavttir ovtta gielda eará dearvvašvuođa- ja fuollabálvalusa bargiiguin guorahallat jus pasieanttas balahit demeanssa.

Fágalaš njuolggadusaid vuodul berre spesialistadearvvašvuođabálvalusa guorahallat olbmuid jus balahuvvo demeanssa, maid dáid go lea sáhka váttis/eahpedábalaš/earálágan áššiin nugo kognitiiva massin, nuorat olbmot vuollil 65 jagi. Dat gusto maid dáid go olmo giella, oahppodási ja/dahje kultuvra heađuštit guorahallama vuoddearvvašvuođabálvalusaid.

Guorahallamis leat sihke fysalaš iskkadeamit, varrais kosat ja govva guorahallamat vuoigatvuođaččain. Iskkadeamit sáhttet maid dáid almmustahttit leat go eará sivat dáhpáhuvi rievdadusaide. Dasa lassin kártejuvvojit maid dáid muitu ja giella psykologalaš iskosiiguin ja doaibmamii árgabeaivvis.

Čuovvoleapmi go lea ožžon diagnosa

Doaktáris dat lea váldoovddasvástádus sihkkarastit guorahallama ja medisiinnalaš čuovvoleami. Dasa lassin sáhtta gielda organiseret oasi bálvalusain nugo fágaidrasttildeaddji joavkku/koordináhtora mii veahkeha doaktára guorahallat ja láhčá dili fállat čuovvoleami ruovttus maŋŋa go pasieanta lea ožžon demeansadiagnosa.

Gielda dearvvašvuođa- ja fuollabálvalusat galget leat ollislaččat ja koordinerejuvvon. Dearvvašvuođa- ja fuollabargit galget láhčit dili nu ahte demeansabuohcci individuála vuoigatvuođat, preferánsat ja dárbbut áimmahuššojuvvojit personguovdilastin fuola ja dálkkodeami/divššu bokte.

Go olmmoš oažžu demeansadiagnosa ja danne dárbbasa bálvalusaid gieldas, de lea dehálaš ahte sihke pasieanta ja oapmahaččat dovdet moanaid vuoigatvuođaid. Dađistaga go dávda ovdána, de demeansabuohccit dárbbasit eanet ahte eanet veahki áimmahuššat iežaset áššiin, nugo nannet ekonomii ja/dahje dahkat dehálaš mearrádusaid persovnnalaš dili hárrái.

Heivehuvvon dieđut

Olmos lea vuoigatvuohta oažžut dárbbaslaš dieđuid mat leat heivehuvvon pasieantta kultur- ja gielladuogášii vai pasieanta ádde dieđuid sisdoalu.

Sámegiellat dearvvašvuođabargit dahje dulka sáhttet leat dárbbaslaš doaibmabijut ollašuhttit dán vuoigatvuođa pasieanttaide geain lea sámegiella kultur- ja gielladuogáš. Sámelága § 3-5 addá vuoigatvuođa oažžut bálvalusa sámegiellii, jus dan háliida, báikkálaš ja guovlulaš almmolaš dearvvašvuođa- ja sosiálaásahusain sámegiella hálddašanguovllus.

Referánsat/Girjjálašvuođaevttohusat: Aldring og helse: *Hva er demens?* (2018), *Demens – sykdommer, diagnostikk og behandling* (2018), Tema-arket: *Rettigheter og tjenester og Vergemål – Legalfullmakt – Fremtidsfullmakt*. Nasjonalforeningen for folkehelsen: *Fakta om demens* (2016) og *Har du demens?* (2016). Helsedirektoratet: *Nasjonal faglig retningslinje om demens* (2017).

Nasjonal kompetansetjeneste for Aldring og helse lea ráhkadan fáddárkka Dearvvašvuođadirektoráhta gohččuma vuodul, ja dat lea oassi Demeansaplána 2020 oapmahaččadoaibmabijuin.

Čállán: Per Kristian Haugen, Kirsti Hotvedt og Reidun Ingebretnsen.

Almmuhuvvon: 11.01.19